

**ÁRPÁD-HÁZI SZENT ERZSÉBET: A SZERETŐ HITVES
ÉS A SZENT ÉLETŰ ASSZONY
A KASSAI SZENT-ERZSÉBET DÓM FŐOLTÁRÁN**

Dukai Zsófia

Magyar Képzőművészeti Egyetem, Grafika Tanszék
Képgrafika szak III. évfolyam

Fehér Ildikó PhD, egyetemi adjunktus

A szent élete és csodatételei

„Ebben órában a Magyarok nagy királyának gyermeke születik. Leány, akinek Erzsébet lesz a neve, és szent lesz! E tartomány fiához adják feleségül. Az egész föld áldani fogja jóságáért, különösen ez a föld.”¹

Ez a jóslat 1207-ben hangzott el Wartburg várában, Klingsor, a Magyar Királyság csillagászának szájából. Hermann gróf, Thüringia tartományának fejedelme éppen nagyszabású dalnokversenyt rendezett otthonában: a csillagász e versenyen volt bíra. Az égen azonban váratlanul fényes csillag ragyogott fel, amely jelenségre a magyarázatot a csillagász nyújtotta e jóslat formájában, s e szavakat több XIII. századi krónika feljegyezte, így Dietrich von Apolda, a tübingiai származású domonkos szerzetes is, aki 1289-ben írta meg életrajzát Erzsébetről.²

Ki is ez a leány, ki magyar királylányként látta meg a napvilágot, s jóságáért valóban áldja az egész világ, napjainkig töretlenül, kinek tisztelete meghódította a távoli földrészeket is? Miért bírt rövid és törekény élete oly hatalommal, hogy sírjánál csodák történtek, s akit szentté avattak halála után mindössze négy évvel? Miben különbözik a keresztény vallás más női szentjeitől? Ki volt ez az asszony, kinek alakja szerető hitvesként és szent életű asszonyként bontakozik ki előttünk számos életrajzi könyvből? Hogyan volt képes arra, amire oly kevesen voltak rajta kívül: a hitvesi szerelmet az Isten iránti odaadással összeegyeztetni?

Árpád-házi Szent Erzsébet II. András királyunk és merániai Gertrúd leányaként, későbbi királyunk, IV. Béla húgaként született Sárospatakon. Mindössze négy éves volt, mikor eljegyezték Tübingia leendő grófjával, Hermannal, s otthonától távol, a tübingiai udvarban nevelték fel. A zene- és irodalomkedvelő örgróf és buzgón vallásos hitvese mellett a gyermek Erzsébet jó nevelésben részesült. Már gyermekként felvette azt a szokást, hogy gyakran megszakította játékait, mint mondta, azért, hogy Istent szeresse.

¹ Szent Erzsébet tisztelete (Emlékkiállítás a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumában), Szerk.: Jósvainé Dr. Dankó Katalin- Vámosi Katalin, Sárospatak, 2007, 3. oldal

² Magyarország virága, 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébet életéről, Szerk.: J. Horváth Tamás és Szabó Irén, Budapest, 2001, 288-289. oldal

Jövendő anyósa ezt éppoly aggodalommal figyelte, mint azt, hogy a gyermek magával egyenrangúnak tekintette a legegyszerűbb embereket is. Kora gyermekkorától fogva tragédiák sora árnyékolta be rövid életét; hat éves, mikor tudomást szerez édesanyja meggyilkolásáról, három évvel később pedig meghal Hermann, kinek eljegyzett menyasszonya volt. Rövid politikai huzavona után a másodszülött Lajos gróf jegyese lett, akivel 14 éves korában egybekelt Eisenachban.

Rövid életű házasságuk hozott boldogságot Erzsébet életébe, annak ellenére, hogy a wartburgi udvarban sohasem sikerült igazán megtalálnia helyét, ahogy az anyósával sem sikerült jó viszonyt kialakítania: ha rajta múlt volna, már a házasság elhálása előtt hazaküldte volna az ifjú Erzsébetet. Lajos azonban kiállt felesége mellett, s védelmet nyújtott neki az ellene szóló vádaskodások kereszttüzeiben, mikor kifogásolták idegenkedését a tánctól, engedetlenségét az udvari etikettel szemben, vagy azt a megszállottságát, ami a lovagláshoz fűzte (emlékezetünkbe idézve egy Erzsébet után hatszáz évvel születő, azonos nevű királynét, a magyarok imádott Sissijét). Jótékony hatása férjén olyannyira érezhető volt, hogy Caesarius lelkesen ezt írta a fiatal grófról: „Alattvalói számára boldog idők következtek. Rablás, betörés és erőszakos cselekmények esetében nem volt tekintettel a személyre. A gyilkost, akár lovag, akár nemes, akár paraszt volt, úgy ítélte meg, ahogy megérdemelte.”³

Az ifjú házaspár oly őszintén és olyan mély szeretettel viseltettek egymás iránt, ami meglepte Lajos gróf szüleit és az egész udvart. Lajos egy alkalommal mikor ellovagolt az Inselberg mellett, így kiáltott: „Ha ez az egész hegy aranyból volna, akkor sem adnám oda érte az én Erzsébetemet!”⁴ Ha hazatérő férjére várt, messze elébe lovagolt, s kitörő örömmel üdvözölte, „ezernél többször is” megcsókolta,⁵ amivel legalább annyira megbotránkoztatta az udvart, mint férje azzal, hogy a kor szokásainak ellenére feleségével egy asztalnál étkezett. Bár Erzsébet mély ájtatosságával elidegenített maga körül mindenkit, férje tudomásul vette, hogy felesége szívét nem egyedül birtokolja; nem hányta szemére azt sem, ha éjszaka felkelt mellőle az ágyból, hogy a hideg padlón fekve Isten szeretetéért elhagyja férje közelségét. Elfogadása felesége mély vallásosságával szemben akkor sem hagyta cserben Lajost, mikor távollétében Erzsébet egy leprás beteget fogadott várukba, s ura ágyába fektette, hogy mindig mellette

³ A szentek élete, Szerk.: Dr. Diós István, Szent István társulat, Budapest, 1984, 830. oldal

⁴ A szentek élete, i. m. 830. oldal

⁵ A szentek élete, i. m. 831. oldal

lehesse s szakadatlanul ápolhassa. Férje váratlanul hazatért, s mikor jelentették neki az esetet, borzadás és rosszallás ébredt szívében. A szobába lépve azonban látása kitisztult az Úr felé, s e szavakkal fordult feleségéhez: „Erzsébet, édes nővérem! Ilyen vendéget igazán gyakran fektess az ágyamba! Ezt nagyon meg kell köszönnöm neked!”⁶

Ugyanezen pillanat egy változata szintén Erzsébet csodái között van számon tartva, s ezt ábrázolja a kassai oltár egy jelenete, melyen Lajos belépett felesége szobájába, s felhajtotta a takarót, hogy meggyőződjön az igazságról, s nem a befogadott leprás beteg feküdt ott, hanem öt fehér és tizenhárom piros rózsza között a megfeszített Megváltó.⁷

Mikor Lajos 3 évre hadba vonult II. Frigyes német-római császár oldalán, Erzsébet vette kezébe a tartomány irányítását: az 1225-ös évvel elérkező súlyos járványokat és éhínséget a fiatal korától fogva aszketikusan élő, gyakran böjtölő, vezeklő, fizikai munkát nem megvető Erzsébet a maga módján próbálta orvosolni. Családjának tiltakozása ellenére megnyitatta a magtárakat, naphosszat sütette a kenyereket, s osztotta szét a szegények között. A vár alatt ispotályt nyitott, ahol naponta száz szegény ember kapott ellátást. Maga is segédkezett a betegápolásban, gyermekágyas asszonyok mellett, eladta ékszereit és ruháit, hogy a pénzt szétoszthassa a szegények között, méltó temetést adott az elhunytaknak. A család aggódva leste Erzsébet pazarló bőkezűségét, ám Lajos hazatértekor megvédelmezte feleségét, s jóváhagyta utólagosan cselekedeteit: „Engedjétek csak jót tenni, hogy megtegye, amit Istenért tenni akar, és legyen elég nekünk, ha Wartburg és Neunburg várát nem adja el!”⁸

Lajos és Erzsébet mély, kölcsönös szerelmének a keresztes háború vetett véget, melyet II. Frigyes megkoronázásakor császárként ígért meg a pápának. Lajos a császár vazallusaként köteles volt őt követni a Szentföldre. Pár napi vendégeskedés után a hildesheimi püspöknél, hazatértekor Lajos leült Erzsébettel, hogy elmondja neki: kötelességét teljesítendő hadba fog vonulni. Ám Erzsébet megérezvén, hogy a keresztes háborúról lesz szó, férje zsebébe nyúlt, ahonnan vörös posztóból készült keresztet húzott elő. Az asszony tudta, hogy a Szentföldről vívott harc férje hosszú távollétével és esetleges halálával jár, s ájultan roskadt össze.⁹ Indulás előtt maga varrta fel a keresztesek jelét férje ruhájára, s a hadba induló Lajost egészen a grófság határáig

⁶ A szentek élete, i. m. 831. oldal

⁷ Jankovics Marcell – Méry Gábor: a kassai Szent Erzsébet- dóm, 2007, 39. oldal

⁸ A szentek élete, i. m. 831. oldal

⁹ A szentek élete, i. m. 831. oldal

elkísérte: bár férje bátorítani próbálta, az ifjú Erzsébet vigasztalan volt, s ettől kezdve gyászruhát viselt.

Egy év elteltével türingiai lovagok hozták haza Lajos holttestét, aki még az úton megbetegedett és meghalt. Mikor Erzsébet eléjük lovagolva meglátta a koporsót, ráborult, s e szavakat mondotta: „Istenem, te tudod, mennyire szerettem az uramat. Odaadnám érte az egész világot, ha visszanyerhetném. De akaratod ellenére nem akarom visszahívni még akkor sem, ha csak néhány hajszálat kellene adnom érte.”¹⁰ Mutatja a fiatal özvegy mély megrendülését az is, hogy Erzsébet teremről teremre járva kiáltotta világgá fájdalmát: „Jaj, Uram Istenem, most az egész világ meghalt számomra!”¹¹

Megoszlanak a vélemények arról, hogy Erzsébet Lajos iránti mély szerelme ájtatossága miatt nem szelídült-e csupán lelki kapcsolattá, ám ennek ellentmondani látszik gyermekeik száma: 1222-ben, 15 éves korában hozza világra fiúkat, Hermannt, 1224-ben Zsófiát, 1227-ben pedig Gertrúdot, akit Lajos már nem ismerhetett meg.

Erzsébet férje halála után is folytatta jótékonykodását, ekkor esett meg a híres rózsacsoda. Kötényében (más leírásban kosarában) kenyeret vitt, hogy szétossza a szegényeknek. A vadászatról hazatérő Henrik megkérdezte az asszonyt, mit visz a kötényében. Erzsébet, tartva attól, hogy sógora megtiltaná neki a jótékonykodást, azt felelte, rózsákat. Mikor a férfi felszólította arra, hogy fedje fel előtte őket, Erzsébet teljesítette a kérést, s kötényében a kenyér valóban rózsákká változott. Erzsébet e legendája a leghíresebb, azonban nem jelenthetjük ki teljes bizonyossággal, hogy e változat-e a hiteles vagy inkább az, mely Magyarországon jóval elterjedtebb, hogy Erzsébet édesapjával találkozott össze az úton¹². A magyar változat azért elgondolkodtató, mert Erzsébet ebben 3 éves, mielőtt elküldték a wartburgi udvarba, a híres jelenet ábrázolásakor azonban nem a gyermek Erzsébetet, hanem a fiatal, szelíd asszonyt ábrázolták a művészek, bár erre is van példa, például az Érdy-kódex.¹³

Mindenestre nem sokkal ezután Erzsébet gyermekeivel elhagyta Wartburg várát. Érdekes felfedeznünk az értékelések közötti párhuzamokat és eltéréseket. Míg korábban

¹⁰ A szentek élete, i. m. 831. oldal

¹¹ A szentek élete, i. m. 829. oldal

¹² A szentek élete, i. m. 831.. oldal, Jankovics Marcell – Méry Gábor: A kassai Szent Erzsébet- dóm, 2007, 6. oldal,

¹³ Szent Erzsébet tisztelete (Emlékkiállítás a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumában), i. m. 5. oldal

Erzsébet döntését olyan asszony döntéseként értelmezték, aki férje halála után le kíván mondani minden világi hívságról s emberi kötődéséről, kapcsolatáról (mint ahogy nem sokkal később gyermekeiről lemondott, s az őt örültnek tartó rokonok gondjaira bízta nevelésüket), úgy később az erős, megfontolt döntéseket hozó asszonyt védtelenebbnek s a sors és az emberek számára kiszolgáltatottabbnak mutatja be, olyan személynek, aki az őt körülvevő gonoszságok s életét ért sorscsapások ellenére csak jót művel az emberekkel, csodát csodára halmozott, jóságával felülkerekedett a kicsinyes ármányokon, s fiatal életét felemésztette ez a mindent átható s mindent megjobbító csodatévő erő. Az asszony, akinek ez az elszakadás az egyetlentől, aki valóban fontos volt neki, lehetőséget nyújtott arra, hogy egész életét s önmagát Istennek szentelhesse, s az evangéliumi életet kövesse, úgy később Erzsébet alakját tiszteletének terjedésével együtt fokozatosan mártíriummal ruházták föl, s bár kétségtelen Erzsébet életének s tetteinek nagysága, hasznos felfigyelnünk a kettő közötti különbségre, mert ez segít megértenünk e csodálatos asszony életét és döntéseit.

Mikor az Erzsébet-kultusz meghódította a világot, Erzsébet alakja több misztikummal és túlvilági, mondhatni angyali jósággal ruházódott föl, holott Erzsébet nem volt a szó mindennapi értelmében vett „szent” asszony, bár élete és legendái nagyon sok rokon vonást mutatnak más női szentekkel, Alexandriai Szent Katalinnal (a császári kérő elutasítása), Antiochiai Szent Margittal (például a sárkány képében megjelenő sátán a börtönben, mindkettőnél), vagy akár saját unokahúgával, IV.Béla Szent Margitjával is. E rokon vonások ellenére azonban észre kell vennünk a jelentős különbséget: Erzsébet nem volt szűz, Erzsébet szerető hitves volt, lángoló szerelmes, fiatal anya, aki életében képes volt összeegyeztetni férje iránti mélységes szerelmét az Isten iránti lángolással, s aki az egyik halála után (szeretett férje), teljes odaadással adta oda magát a másiknak, Isten szolgálatának. Hozzá kell tennünk azonban, hogy népszerűségéhez természetesen az is hozzájárult, hogy az általa megjelenített női, anyai eszménykép tökéletesen megfelelt a korabeli katolikus egyház kívánalmainak, elvárásainak.

Erzsébet meghozta a döntést, és visszavonult Marburgba, Konrád ferences szerzeteshez, Lajos öccséhez, akit maga a pápa jelölt ki az asszony lelkiatyjául, s akinek Erzsébet még Lajos életében engedelmisséget fogadott 1226-ban. A pap aszketikus, szegényes életmódja nagy hatással volt Erzsébetre, s a pap nagy feladatának tekintette pártfogoltja tökéletességének kibontakoztatását. A szigorú lelki vezető a kis hibákért is

megostoroztatta Erzsébetet, ha ragaszkodást észlelt benne a világ dolgai iránt, azonnal megvonta őket tőle, erre a legjobb példa két, szívének kedves szolgájának eltiltása volt. Erzsébet nem lázadt e szigor ellen, Krisztus iránti szerelme jeleként meghajolt az Úr, s annak papja, Konrád akarata előtt. Míg simuló engedelmességével megkönnyítette lelki vezetője dolgát, másrészt úgy megnehezítette azt szeretetből elkövetett tetteinek irányításával. Ismeretes előttünk Konrád IX. Gergely pápának Erzsébet halála után írt levele: „Könnyek között kérte tőlem, engedjem meg, hogy házról házra járva koldulhasson. Amikor ezt megtagadtam tőle, azt válaszolta:>>Akor olyat teszek, amit nem tilthat meg nekem!<< És nagypénteken (1228-ban), mikor az oltárok minden ékességüktől meg voltak fosztva, a minoriták kápolnájának oltárára tette kezét, és lemondott a saját akaratáról és a világ minden pompájáról. Amikor mindarról le akart mondani, amije csak van, elhúztam az oltártól...”.¹⁴

Erzsébet Marburgban se tétlenkedett. Özvegyi javaiból ispotályt rendezett be, s ettől a nevezetes nagypéntektől fogva a ferences harmadrend szürke ruhájában szolgált mint betegápoló, gyermekei neveléséről lemondott, valószínűleg hogy szívét osztatlanul Istennek adhassa. Bár Eckberg bambergi püspök az újraházasodást javasolta a fiatal özvegynek, Erzsébet ezt visszautasította, s nem fogadta el II. Frigyes házassági ajánlatát (amiben többek között az is szerepet játszhatott, hogy az ő keresztes hadjáratában vesztette életét szeretett férje, Lajos). Teljes odaadásával a szegények és nyomorultak gyámolítójává vált, Marburgban elsőként egy vak és béna gyermeket istápol, saját maga gondozta a kellemetlen betegséggel küzdő gyermeket, míg az ki nem lehelte karjaiban a lelkét. Másodiknak Erzsébet egy leprás kislányt fogadott be s vett pártfogásába, mellyel magára haragította Konrádot, aki kegyetlenül megbüntette. A magyar küldöttség, akit apja azért küldött, hogy hazahozzák a leányát, a rokka mellett találtak rá, foltozott ruhában, s a küldöttség vezetője eképpen kiáltott fel: „Ki látott már királylányt rokkánál!”¹⁵

Mindössze 24 éves volt, mikor a szegények gyámolítása és a betegek ápolása felemésztette erejét és meghalt. Magas láz vett rajta erőt, vacogva feküdt ágyában. Később a körülötte lévők arra lettek figyelmesek, hogy halkan, magyarul énekel. Erzsébet így magyarázta: „Egy kismadár ült le mellém, és olyan édesen dalolt, hogy kénytelen voltam vele énekelni.” Lázálmában felzaklatódott: „Mit tegyünk, megjelent az

¹⁴ Tübingiai Konrád IX. Gergely pápának írt levele, a levelet közli: A szentek élete, i. m. 829. oldal

¹⁵ A szentek élete, i. m. 832. oldal

ördög! El innen, de mindjárt!” – ezután megnyugodva így szólt a körülötte lévőkhöz: „Beszéljünk inkább a Gyermeke Jézusról, hisz hamarosan itt a karácsony, amikor megszületett, és jászolba fektették.” Végző megnyugvásában utolsó szavai ezek voltak: „Itt az óra, amikor a Mindenható magához hívja barátját.”¹⁶

A szentkultusz kialakulása és terjedése Erzsébet halála után

Marburgban temetik el, itt zajlott le 1231-35 között a szentté avatási per. 1236. május elsején Erzsébet csontjait új koporsóba helyezték. Az elutasított császári kérő, II. Frigyes vezeklőöltözetben, fején koronával beállt a koporsóvivők közé, utána pedig e szavakkal helyezett aranykoronát az Erzsébet fejét tartalmazó hermára: „Nem koronázhattam meg császárnénak, most megkoronázom Isten országa hallhatatlan királynéjának.”¹⁷

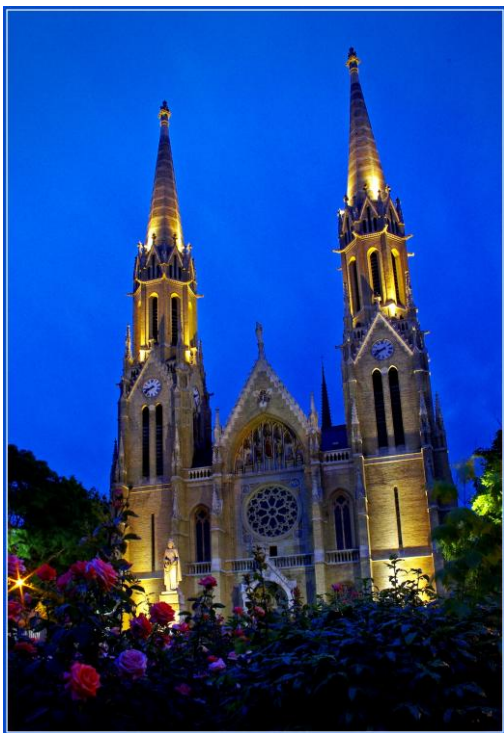
A már említett levél a pápának bizonyítéka Konrád közbenjárásának, s ugyanezen levélben megemlíti 58 csodát, mindezt azért, hogy szigorúan nevelt lelki gyermekét szentté avassák. Az akták arról tanúskodnak, hogy kevesebb mint öt hónappal Erzsébet halála után sírjánál számos gyógyulásról számoltak be az oda érkezők. Konrád a Német Lovagrend képviselőjeként magára vállalta a szentté avatási ünnepség költségeit ahogyan rendjének támogatásával kezdték el építeni ereklyéi fölé a ma is álló marburgi Szent Erzsébet – templomot is, mely hatalmas kórház-és zarándoktemplom volt. Ez volt az első gótikus templom Németországban, s mintegy 100 évig épült.

A szentté avatási ünnepségre a perugiai domonkos kolostorban került sor 1235 pünkösdjén, ezt követően kezdte meg térhódítását az Erzsébet-tisztelet a közép-itáliai domonkos szerzetesek körében. A Magyarországon és Csehországban jelentkező 13. századi Erzsébet – kultusz is részben a domonkosokhoz köthető. Ereklyéi Európa nagyvárosaiban megtalálhatók, s a világ minden táján ismerik a világegyházban magyarországiaként, a német nyelvterületeken türingiaiaként számon tartott Szent Erzsébetet. Ünnepe 1670-ben vették föl a római naptárba temetésének napjára, november 19-ére, az 1969-es naptárreformkor viszont áttették az ünnepe november 17-ére, halálának napjára, Magyarország kivételével így ünnepnapja halálának napja.

¹⁶ A szentek élete, i. m. 832. oldal

¹⁷ Jankovics Marcell – Méry Gábor: A kassai Szent Erzsébet- dóm, 2007, 6. oldal

Erzsébet tisztelete a 13. századtól rohamosan terjedt szét a világ minden pontjára: Londonban a Southwark Cathedral egyik kápolnája Erzsébet és Assisi Szent Ferenc nevét viseli, a belgiumi Mons-ban található egy Szent Erzsébet- templom, melynek főhajója két oldalán két hatalmas történelmi magyar zászló függ, Párizsban a Paroisse Elisabeth-templom viseli a nevét, s a bogotai székesegyház az ő tiszteletére van szentelve. Mindezekon túl azonban nyilvánvalóan Magyarországon a legnagyobb a tisztelete, így nem meglepő, hogy fővárosunk is tele van Erzsébetről elnevezett közterekkel és intézményekkel: a mai Rózsák tere 1931-ben kapta a nevét a szent halálának 700. évfordulóján, amelyen állt egy Szent Erzsébet-templom; az ő nevét viseli az óbudai Szentlélek-tér déli oldala; Ferenc József császáruk Erzsébet-rendet alapított imádott Sissije és Szent Erzsébet tiszteletére 1898. szeptember 17-én.

1. ábra A Szent-Erzsébet plébániatemplom a Rózsák terén.

Stendl Imre tervei alapján épült

De mivel magyarázható tiszteletének rohamos terjedése Magyarországon? A történelmi Magyarország területén számtalan városban épült Szent Erzsébet-templom, s ezek közül több is védőszentjének választotta, például Pécs, Zágráb, Szombathely, Újbánya, Körmöcbánya, Besztercebánya, Szeged. Ez azzal is magyarázható, hogy szentté avatásának idején bátyja, IV. Béla ült Magyarország trónján. IV. Béla jóváhagyásával épült a legtöbb Erzsébetnek szentelt templom: a Győrbe települt ferencesek Szent Erzsébetnek szentelték épülő templomukat, rögtön szentté avatása után, természetesen a király anyagi támogatásával; még a tatárjárás előtt Béla építteti a nagyszombati Szent Erzsébet-templomot ferences harmadrendű apácák számára; Pozsonykápolnán Erzsébet két főúri kísérője bátyja jóváhagyásával építtet neki templomot. Magyarázat még a rohamosan terjedő Erzsébet-tiszteletre a tatárjárás utáni idők betelepített német ajkú lakossága. Béla rengeteg kihalt városba németeket telepített be, akik hazájukból

magukkal hozták az ott is rohamosan terjedő Erzsébet- tiszteletet¹⁸ (épp csak ott Tübingiai Szent Erzsébetként nevezik).

Kassa is e városok közé tartozott, ami szabad királyi városként maga választhatta védőszentjét, s nyilvánvaló, hogy Kassa, Besztercebánya és Körmöcbánya választásában nem csak a növekedő Erzsébet-tisztelet játszott szerepet, hanem az is, hogy az éppen regnáló királytól így több kiváltságot remélhettek. Ezt látszik igazolni a felső- magyarországi szász templomok szárnyasoltárainak szép számú Erzsébet-ábrázolása, hogy csak a főbbeket említsük: 1480-ban Bártfán a Szent Egyed-templomban elkészülő Szent Erzsébet-oltár; ma a Nemzeti galériában lévő Berzenkei oltár 1500-ból és a leibici oltár 1520-ból; Lőcsén a Szent Jakab-templom Szent Erzsébet-oltára 1493-ból; Szmrecsányban az Erzsébet-ciklus 1480-ból; s Zsegrán oltárképek és szobrok 1370-ből.¹⁹ Azonban hozzá kell tennünk, hogy a kassai Szent Erzsébet-dómban csúcsosodik ki a szent tisztelete teljes pompájában, hiszen itt tettenérhető a németajkú lakosság Erzsébet- bálványozása és a királyi család közvetlen kapcsolata: IV. Béla fia és utódja tette le a kassai templom alapkövét, melyet nagynénjének szenteltek. Arra a magyarázatot, hogy miért Kassán épült fel a legjelentősebb Erzsébet-templom, több okot is találhatunk. Elsősorban azért, mert Kassával gazdagságában és befolyásában legfeljebb Lőcse versenghetett, azonban míg az utóbbiban mindig is jelen volt a német nyelvű lakosság, addig Kassán csakis Béla uralkodása után jelentek meg, így az ő emlékeik közvetlenül az Erzsébet-kultuszra nyúlnak vissza hazájukban, s a királyi házhoz való kötődésük is ezáltal erősebb lehetett, mint Lőcsén, ráadásul szomszédságukban volt Sárospatak, Erzsébet szülővárosa, egynapi járóföldre.²⁰

A kassai Szent Erzsébet-dóm főoltára

- **A templom rövid története**

Árpád-házi Szent Erzsébet életét legérzékletesebben a kassai dóm főoltára mutatja be, 12 képben, melyek egyforma, a későgótikára jellemző stíluselemeket viselnek. Az oltár szárnyai sarokvassal mozgathatók, a táblaképek egyenként 125 x 80 cm nagyságúak. Az

¹⁸ Jankovics Marcell – Méry Gábor: A kassai Szent Erzsébet- dóm, 2007, 7. oldal

¹⁹ Jankovics Marcell – Méry Gábor: A kassai Szent Erzsébet- dóm, 2007, 7. oldal

²⁰ Jankovics Marcell – Méry Gábor: A kassai Szent Erzsébet- dóm, 2007, 7. oldal

év nagyobb részében a dómba látogató hívők a híres Erzsébet-legendaciklust látják; Advent közeledtével hajtják be teljesen, hogy Mária életének néhány főbb állomását és Jézus gyermekségének történetét ismerhessék meg; a nagyböjti időszakban félig van csukva, s a látogatók szeme elé Krisztus szenvedésének története tárul. Hogy megérthessük e csodálatos képciklust, valamelyest ismernünk kell a kassai dóm történetét, ha nem is oly részletesen elemezve a befejezés utáni időket, hisz a dóm elkészülte után rengetek viszontagságon és átalakításon ment keresztül a történelem zavaros századaiban.

Maga a dóm 1378-1490 között épült, a tűzvész által elpusztított régi plébániatemplom helyén. A katasztrófa után azonnal hozzáláttak az új templom építéséhez. A város méreteihez mérve még ma is lenyűgöző a dóm fölfelé magasodó tömege. Bár az eredeti tervekhez képest befejezetlen maradt, méretei így is tiszteletet parancsolóak. Wick Béla leírásában azt olvashatjuk, hogy: „A templom épülete harmonikus alkotás. Merészen emelkedő hatalmas oromzata, fiálékkal koronázott támpillérei, stílusosan megkomponált, finom kivitelű mérművei, ablakai, díszormai (vimpergái), kereszt-rózsái, kúszó kővirágai (krabbe), az erkélyjáratoknak csipkeszerű mellvédparkányai, vízhányói, a tetőgerinc keresztező pontján a magasbaszökő karcsú nyeregtorony, a gondosan faragott pillérkötegek, szobrok és domborművek, mind-mind a stílus tisztaságával s a kivitelnek a legapróbb részletekben is megnyilatkozó gondosságával e dómot, az itt-ott már pótlásra, vagy kijavításra váró hiányok mellett is, a csúcshíves és díszítő művészetnek valóságos remekévé avatják.”²¹

A 112 évig épülő dóm hányattatott történelme sokszínű és érdekes. Királyok és a város polgárai a több mint egy évszázados munka alatt többször hozzájárultak a templom építési költségeihez, ahogy az éppen regnáló pápa pénzt fialó intézkedéseivel. Zsigmond király a kassai határvám felét a dóm építésére rendelte, s ő is több pénzfialó intézkedéssel könnyített a városon. 1405-ben például biztosította a kassai kereskedők vámmentességét, 1411-ben pedig 24 szepesi város kivételével mindenkinek megtiltotta idegen bor árusítását Kassán, mígcsak el nem fogyott a hazai kereskedők bora. 1424-ben a birtok után járó kamarai haszon fizetése alól mentette föl a polgárokat, 1430-ban pedig megszüntetette a katonaállítási kötelezettséget.

²¹ Dr. Wick Béla: A kassai Szent- Erzsébet dóm, Szent Erzsébet nyomda részvénytársaság, Košice, 1936, 183. oldal

A munka egészen addig leállt, míg a városon uralkodó Giskra, V. László hadvezére nem hódolt be Mátyásnak; a király többször is lemond a város neki fizetendő újévi ajándékról a dóm javára; 1476-ban máramarosi sóbányájából sót adományoz a városnak, hogy a befolyt összeget a dóm építésére fordítsák. Az 1470-es években készült el a kő szentségház, beüvegezték az ablakokat, megépült a Mátyás-torony, befejezték a déli kapu előcsarnokát, az oratóriumot, a Kiráylépcsőt, a Szent Kereszt- és a Mettercia-kápolnát. 1474 és 1477 között készül el a főoltár. A fennmaradt adatok tanúsága szerint a német és magyar lakosság egyaránt hozzájárult a templom költségeihez. A levéltárban szereplő végrendeletek majd mindegyike megnevezi a dómot mint kedvezményezettet: a Cromer-család volt talán a leghíresebb donátor a templom építésénél, Cromer Ágoston adakozásából épült a déli Szent Kereszt-kápolna, Mártha nevű özvegye 32 aranyforintot hagyott az oltárkép elkészítésére, János a hegyaljai szőlőjét ajánotta fel, Jeromos pedig ezüstneműt, hogy keresztet készítenek belőle.

A város bőkezű adakozására szolgálhat magyarázatul IX. Bonifác 1402-ben kiadott búcsúbullája, miszerint mindazokat, akik május elsején (Fülöp és Jakab apostolok ünnepén) és a rá következő három napon meglátogatják a templomot, valamint az építés költségeihez hozzájárulnak, búcsúban részesülnek. A pápák ekkoriban nem pénzadományokkal, hanem pénzt fialó intézkedéseikkel segítették a templom építését, ahogy később VI. (Borgia) Sándor pápa 1494-es hasonló bullájában – teljes búcsút ígért azoknak, akik Nagyboldogasszony ünnepén meglátogatják a dómot, megbánják bűneiket, s hozzájárulnak a renoválás költségeihez – az 1490-91-es trónvillongás miatti károokra próbált segítséget nyújtani (ami II. Ulászló és öccse, János-Albert herceg között tört ki Mátyás halála után). A renoválást 1497-ben nissai Krompholz Miklós építőmester 2000 forint összegben végezte el. A trónvillongás alatti ostrom emlékét őrzi az északi falba falazott ágyúgolyó, s ő az, aki az északi torony minden oldalára órákat szereltetett fel.

A dómban zajló szakrális életnek kulcsfontosságú figurája volt Szatmári György esztergomi prímás és főkancellár. Kassai születésű révén a 16. század elején nagy értékű alapítványt tesz a Szent Erzsébet-dóm javára, folytatva ezzel a családi hagyományt, hisz nagybátyja, Szatmári Ferenc építette a Mettercia-kápolnát. György még pécsi püspök korában házakat, birtokokat és egy malmot adományozott a dómnak, 3333 forinttal

kiegészítve, a dómban zajló szertartások költségeire. Körülbelül innentől kezdődik el a dóm hanyatlása, mely a reformációval kezdődött, mikor Kassa városa lutheránus hitre tért. 1526-ban fel kellett áldoznia a dómnak kincsei egy részét, ahogy a város többi templomának is, a város védelmére. Bár a város lutheránus hitre tért, külsőleg a szertartások katolikusok maradtak, legfeljebb becsukták a szárnyasoltárt és elzáratták a szobrokat. Ezzel is magyarázható, hogy az oltár külső részén miért Krisztus szenvedéstörténete s gyermekségének évei jelennek meg: a lutheri tanítás e két téma ábrázolását nem tiltotta.

1556-ban súlyos tűzvészben elpusztult a dóm tetőzete, a harangok, és a szárnyasoltárok közül csak négy élte túl az esetet, a főoltár, a Mária látogatása, a Mária elszenderülése, és a Szent Antal-oltár; ebben a században további két tüzeset súlytotta a templomot. 1577-ben Illenfeld Ferenc a régi harangok anyagából újat öntött, a Szent-Orbán harangot és a Szent János-harangot. 1597-ben Eger elfoglalása miatt az egri püspökség és a káptalan Kassára költözött. Bár a protestáns erdélyi fejedelmek és a katolikus Habsburg-dinasztia között egyfolytában dúlt a harc a városért, Kassa egészen 1685-ig evangélikus maradt, s csak ekkor lett a dóm végleg katolikus. Ekkor tértek vissza a városba a ferencesek és a jezsuiták, s a dóm végleg a katolikusok kezén maradt, a protestánsok a város falain kívül kaptak helyet templom és iskola építésére. A Rákóczi-szabadságharc idején több döntés született, hol a protestánsok, hol a katolikusok javára, s az ezt követő időszakban több rongálás és javítás váltotta egymást, több szépítő kísérlet történt.

1804-ben megalakult a kassai egyházmegye, s ezzel a dóm felemelkedett a székesegyház rangjára, püspöki székhely lett. Szabó András, Kassa első püspöke lebontatta a falakat a dóm körül, így alakult ki a piactér. Az 1834-es földrengésben megsérültek a székesegyház falai és mennyezete. az 1845-ös hernádi áradásnál a kövezet a sírboltok fölött több helyen beszakadt, ezért eltávolították a sírokat, és a gödröket betemették. Egy évre rá a városban pusztító tűzvészben majdnem leégett a tetőzet. Az 1857-ben megalapított Szt. Erzsébet templomegylet Fábry Ignác püspök vezetésével, a tagok hozzájárulásával, a királyi pár támogatásával és felajánlásokkal elkezdte a templom teljes renoválását, ehhez segítségül hívtak több neves képzőművészt és művészettörténészt (Henszlmann Imre, Gerster Károly, Marschalkó János, Klimkovics Ferenc). A restaurálás során ejtett hibákra csak 1875-ben derült fény, mikor

az akkori szélviharok okozta károkat javították ki. Steindl Imre vezetésével 1877-ben indult meg a nagy helyreállítási munka, melynek során már az alapokban vétett hibákat próbálták kijavítani, többek között a Csermely-patak szabályozásával és azzal, hogy az eredeti háromhajós szerkezetet öthajóssá tették. A további szépészeti munkákat követően a templomot felszentelte az egri érsek, a szepesi és kassai püspök segédletével, az 1896-os milleniumi ünnepségek keretében.

A huszadik században véget ért a kassai székesegyház sűrű katasztrófák sora, főként bővítési és szépészeti beavatkozások hajtottak végre rajta (a Mátyás-tornyot helyreállították, felszentelték az eredeti formájára visszaépített Szent Mihály-kápolnát, II. Rákóczi Ferenc hamvait a Szent István-kápolna alatti sírboltban helyezték el, fiával, édesanyjával, s a száműzetésbe őt kísérő társaival egyetemben, a kriptá bejáratának szomszédságában megfestették Rákóczi pályaívének allegorikus falképét, felállították a boldoggá avatott kassai vértanúk oltárát, négy új harang került felhelyezésre, restaurálták a főoltárt és két mellékoltárt, villamosították az orgonát, felállították a Kálvária-szoborcsoportot a Mátyás-oratórium körkörletje mögött). Ami a mai napig nagy gondot okoz a restaurátoroknak az az, hogy a faragott díszekhez használt szepesmindszenti kő nem áll ellen az idő múlásának, a faragványok porladoznak és töredeznek, s hiába az igyekvő munka és a hozzáértés, a templom állapota csak tovább romlik.²²

- **A főoltár**

A templomba belépve azonnal szemben találjuk magunkat a főhajó végén záródó szentély előtt elhelyezett főoltárral, mely arany ragyogásával magára vonja a figyelmet, s elhalványítja a templom egyébként nem elhanyagolható díszítését. Hatalmas, négyszögletű alakja hívogatóan kitárt szárnyaival vonzza a nézőt közelebb és közelebb, s szinte azonos egységként érzékeljük a menyezetről alálógó mandorlába foglalt Napba öltözött asszonnyal s a mögöttük ragyogó üvegablakokkal. A hatás mindenképpen drámai és lenyűgöző, a finom, apró díszítések összjátéka távolról is hatásos és eleven.

Az 1474 és 1477 között elkészült monumentális oltár szélessége nyolc, magassága tizenegy méter. Ismeretlen a készítője, bár néhányan Steymetz Istvánnak tulajdonítják,

²² Jankovics Marcell – Méry Gábor: A kassai Szent Erzsébet- dóm , i .m. 12-17. oldal

talán azért, mert ő volt a templom építésvezetője. Egyidős a templommal ez a remekmű.²³

Ha az oltár felé elindulunk, elhaladunk a Mária-szobor alatt. A Szűzanya sugaras dicsfény övezve jelenik meg, a gyermek Jézussal karjában, a Jelenések könyvében leírt Apokalipszis asszonyának ábrázolva a világgömbön áll, melyet a kísértés kígyója körbefont²⁶., „Ellenkezést vetek közéd és az asszony közé, a te ivadékod és az ő ivadéka közé. Ő széttiporja fejedet, te meg a sarkát veszed célba.”²⁴ Ez utal arra, hogy kezdettől fogva hittek abban, hogy Mária szerepelt Isten megváltó tervében, így ő mentesül az eredendő bűn alól. A kereten végighaladva felfedezzük Mária attribútumait (kút, ajtó, olaj- és pálmafa, torony, tükör, nap, hold, csillag). A Napba Öltözött Asszonyt jeleníti meg; szimbóluma a Szeplőtelen fogantatásnak és az új zsidó-keresztény időszámításnak (Máriát János evangélista a Szűz csillagképpel azonosítja).²⁵

Továbbhaladva elérünk a főoltárhoz, mely az év adott napjától függően kinyitva vagy becsukva áll előttünk. Fontos megismernünk az oltár nem Erzsébet életére vonatkozó részeit is, hiszen ezekkel szervesen összeépült műalkotásról van szó, melyek legalább annyira az oltár részét képezik, mint maga a fő téma.

○ Az Adventi-képciklus

Ha adventi időszakban látogatjuk meg a templomot, Mária életének jeleneteivel találjuk szembe magunkat. Stílusa nem egyezik meg se a Krisztus szenvedéseit ábrázoló ciklussal, se a kinyitott oltáron megjelenő Szent Erzsébet-ciklus stílusával se. Az olvasási sorrend megegyezik, ez is balról jobbra, lentől felfelé olvasandó. Dísztelen keretbe vannak foglalva a jelenetek, ahogy az a szárnyasoltárok külső oldalán lenni szokott. Érdekesség benne, hogy a legelső és a legutolsó képnek nem a Szentírás, hanem az apokrif iratokból kompilált Legenda aurea a forrása, de mindkettő oly erős hagyományokkal bír, hogy bekerült a katolikus ünnepkörbe. Divald Kornél véleménye szerint alkotójuk az a mester lehetett, aki a bártfai Passió-képekhez Martin Schongauer egykorú metszeteit használta fel, s így ezen oltárképek készítését a XV. századra

²³ Jankovics Marcell – Méry Gábor: A kassai Szent Erzsébet- dóm , i .m. 34. oldal

²⁴ A keresztény művészet lexikona, szerk. Jutta Seibert, fordította Harmathné Szilágyi Ildikó, 1986, 291. oldal, idézve: Ter 3,15

²⁵ Jankovics Marcell – Méry Gábor: A kassai Szent Erzsébet- dóm , i .m. 34. oldal

datálhatjuk.²⁶ Kiderül számunkra, hogy a képek alkotója feltehetően egy személy, a Krisztus-ciklussal ellentétben (ahol nyilvánvalóan több alkotót különíthetünk el, képességeik szerint). Erre enged következtetni az is, hogy hasonló színekompозиációs elvet figyelhetünk meg a képeknél, s többnyire mindegyiken a vörös, a kék, a meleg földszín és az aransárga dominál eltérő arányokban. Sorba véve a képeket kvázi elolvashatjuk Mária életének fontos állomásait.

Az első kép *A Szent Szűz bemutatása a templomban*. Lépcsőn lépdél a papok felé, 15 lépcsőfokon, ahogy az Ószövetségben áll. Két angyal vezeti őt fölfelé, az előtérben látjuk Szent Annát és Joakimot, Mária szüleit. Szabad ég alatt játszódik a jelenet, mely ennél, és az ezután következő minden képnél szinte kivétel nélkül (beleértve a másik két képciklust is) aranszínű, tehát nem valódi égről van szó, hanem „Isten égé”-ről, vagyis mennyboltról.²⁷ Az aransárga, lángoló vörös és meleg terrakotta képben hangsúlyosan felvillan a kék: a Szent Anna mögött álló nőalak barna köpönyege alól és a háttérben álló férfi fején ugyanaz az erőteljes kék jelenik meg, mint Anna vörös köpönyege alatti ruháján (mely színek Szűz Mária szimbólumai hagyományosan) és férje ingujján. A lépcsőn felfelé siető gyönyörű és fiatal Márián is ez a kék ruha van, s a két angyal szárnyán is megjelenik. Finoman felvillanó fehérreklkkel tarkítja a koloritot. A templom belső terében fehér-terrakotta kockás kőpadló jelenik meg. Érdekesség, hogy míg a

Szent Erzsébet-cikluson megjelenik Erzsébet fején a halvány glória (mely fátyolszerű, nem oly telített, mint a Mennyei seregek képviselőié), ezeken a képeken se Mária, se a gyermek Jézus fején nem jelennek meg, talán magyarázható ez a lutheri reformáció betörésével Kassára.

Mária és József eljegyzése. Mária gyönyörű fiatal lányként, József öregemberként jelenik meg. Zárt helyiségben állnak, a szertartást

bet- dóm , i . m . 81 . oldal

bet- dóm , i . m . 38 . oldal

celebráló főpap díszes mintájú aranybrokát ruhájának anyaga harmonizál a kép vöröseivel, narancsaival, aransárgáival. A háttér aranya megegyezik az előző kép égboltjának színével. A kék itt is jelentőségteljesen és átfontoltan jelenik meg, néhol kiegészítve finoman és hidegen közbeszúrt fehéréekkel, felerősítve a kép szimmetriáját; a József mögött álló három férfin éppannyi kék jelenik meg, mint a Mária mögött álló három nőn. A kép középpontjában, mindannyiuk feje fölött a héber imakönyv is ugyanezen kék színű; Mária és József ruhája pedig kiegészítői egymásnak, Mária kék köpenye alól sötétebb árnyalatú de azonos színű ruha bújuk elő, mint József köpenye, ki az alatt kék ruhát visel. A két főalak alázatos térdhajlítással nyújtják kezüket egymás felé, a padló itt is azonos az előző kép fehér-terrakotta mintás kőkockáival.

2. ábra. Mária látogatása Erzsébetnél.

A kassai Szent Erzsébet- dóm főoltára

Angyali Üdvözlés. Mária, feltehetően az elfogadás pillanatában, alázatosan összetett kézzel és térdhajlítással áll az angyal előtt. aki szintén valamelyest meghajol a szűz előtt. Egy templombelsőben zajlik a jelenet, a háttérben megfigyelhető egy gótikus ablak. A megszokottól eltérően Mária áll baloldalt és Gábor főangyal jobboldalt, aki a kezében tartja a latin üdvözlő sorokat, s akinek fején szintén nem jelenik meg glória. A színkezelés roppantul emlékeztet az előzőekre, a háttér színe azonos aransárga, kevesebb vörössel és a barna több árnyalatával kiegészítve. Mária azúr-kék köpenye kiragyoa a meleg földszínek közül, ahogy az angyal hűvös, kékesfehér ruhája is. Az

előtrében váza áll a szüzesség jelképével, liliommal, a fejük fölött lebeg az Úr. Ahogy az előző képen a főpap ruhája volt mintás aranybrokát, úgy itt a Mária előtt álló templompad terítője.

3. ábra. A királyok imádása.

A kassai Szent Erzsébet- dóm főoltára

Mária látogatása Erzsébetnél. A szabad ég alatt játszódó jelenet egy épület előtt jelenik meg, ami fölött az ég a megszokott aransárga.

Roppantul visszafogott kolorit, legnagyobb része a homokszín különböző árnyalataiban tobzódik, csak a két asszony ruhája (Erzsébeté, a fáradt, idősebb asszonyé vörös, Máriáé, az üde, fiatal nőé az eddigi ragyogó kék), a háttérben lévő városka, s az előttük folydogáló patak pompázik ezektől eltérően, lángoló vörös vagy ragyogó azúrkék színekben. Az idős Erzsébet örömteli kézsorítással üdvözli az elfogódott, szelíd, boldognak tűnő Erzsébetet. Valószínűleg Erzsébet válaszát örökíti meg Mária köszöntésére: „Hangos szóval felkiáltott: Áldott vagy te az asszonyok között, és áldott a te méhednek gyümölcse. De minek köszönhetem azt, hogy az én Uramnak anyja eljön hozzám?”²⁸ Erzsébet ekkor már tudja, hogy a közeledő Mária, ki ekkor még csak jegyese Józsefnek, Isten fiát hordja a szíve alatt, megérezte a benne megmozduló magzattól. Erzsébetet mint öreget említi a Szentírás, ki „fiút fogant öregségében, és már a hatodik hónapban van, pedig meddőnek mondták az emberek”.²⁹ Isten küldötte közölte ezt Máriával, s Mária útra kelt, hogy meglátogassa szintén várandós rokonát. Jól érzékelteti a festő a két asszony meleg, közvetlen testtartásával rokoni viszonyukat, szívélyes kapcsolatukat, életkoruk közötti különbséget: az üde, fiatal Mária szüzessége miatt viseli a fehér kendőt, az öreg Erzsébet pedig épp hogy előrehaladott kora miatt. Mária alakján már-már sejthető a várandósság, Erzsébet azonban nem látszik hatodik hónapjában járó anyának. Azzal, hogy Erzsébet két kézzel megragadja Mária jobbját, s meghajítja térdét, utal a szavai mögötti tartalomra: az ő ura Jézus, kinek édesanyja otthonába látogat, s aki feljebbvaló ezáltal minden asszonynál.

Jézus születése. Hasonló színek, hasonló megfogalmazású városkép látszik a két alak háta mögött. Az aranyárga égbolt alatt térdel Mária és József az istállóban, tükörképét viselik egymás vörös és kék ruhájának. Különös abból a szempontból, hogy a szokásos három helyett csak két angyal imádja Jézust; a pásztoroknak jelző égi seregek helyett egy földön járó angyal és egy pásztor van a háttérben; az istállóban el van takarva a számár feje, a bikának pedig a teste; legkülönösebb, József kezében lámpást tart gyertya helyett.³⁰

4. ábra. A betlehemi gyermekgyilkosság.

A kassai Szent Erzsébet- dóm főoltára

²⁸ A keresztény művészet lexikona, i. m. 445. oldal, (Lk 1, 42-43)

²⁹ A keresztény művészet lexikona, i. m. 444. oldal, (Lk 1, 36)

³⁰ Jankovics Marcell – Méry Gábor: A kassai Szent Erzsébet- dóm , i .m 81. oldal

Jézus körülmetélése. Itt már a kép nagyrészen megjelenik egy fakó, szürkészöld szín, ami az emberek mögött álló épület. Fölötte egy kis szeletkén megjelenik az aranyossárga ég. A képen jelenlevő öt alak ruhája a vörös, a kék, és a meleg sárga színeiben játszik, ahogy az épület belső tere is, ahol liturgikus tárgyakat vehetünk észre. A gyermeket fogó szakállas férfi fehérben, az előtte térdelő asszony, aki a fiú nemiszervét fogja, sárgában jelenik meg, fehér kendővel takarva el fejét. homlokpántjukon mindkettejüknek héber írás fut körbe.

A királyok imádása. Beszédes jelenet, melyet a pompa jellemez. Boldizsár a

szokásostól eltérően nem sötét bőrrel van ábrázolva. A királyok finom mívű, arannyal hímzett kelméi fenséges fergeteget alkotnak Mária és József tükkörszimmetriában viselt vörös-kék összeállításával, kiemelve Mária dúsan és érzékletesen redőződő ruháit. Az öt alakon (nem számítva a gyermek Jézust) olyan pontosan és vibrálóan vannak elszórva a tiszta vörös és kék színfoltok, vegyítve a háttérben is megjelenő aranyég színével, hogy a szimmetria tökéletességével és az alakok találó elhelyezésével ruhájuk a nézőben vibrációt keltve képeződik le, a kép mégis pontos és kiegyensúlyozott, többek között a vibráló alakok mögött megjelenő homogén homokszínek is hála. A szabad ég alatt játszódó jelenetben a festő találóan érzékeltette József valamelyest idegenkedését hitvese szüzanyasága miatt. *Jézust bemutatják a templomban.* Hasonló architektúrais elemek jelennek meg a háttérben mint az Angyali üdvözlés képen, s így a az uralkodó háttérszín itt is a dohos kőfalé. A gótikus ablakok előtt álló hét alak- kiegészítve a gyermek Jézussal- Isten felé alázatosan imádkozik. Az összes alakon a kék és a vörös játéka figyelhető meg, kivéve a gyermeket tartó főpapon, kinek ruháján a napsárga és a

fehér a domináns. Az égre emelt tekintettel tartja karjában a csecsemőt, a mögötte lévő alakoknak csak a fejfedője villan elő, egyikük homlokán héber írás, mint a főpapén. A kép közepén megfigyelhetünk egy, Mária köpenyével azonos színű héber imakönyvet. A padlót fedő kő itt már nem terrakotta-fehér, hanem más mintázatú, mélyebb barna és homokszínű.

A betlehemi gyermekgyilkosság. Homogén szalmaszín elé helyezett mozgalmas alakjaival talán a ciklus legvibrálóbb darabja. A háttérben megjelenő, fakó narancsos épület előtt (Heródes palotája) egy díszes aranybrokátba öltözött idősebb úr (maga Heródes) embereivel, kiadja a parancsot, s kíséretével nézi végig, ahogy a katonák a zokogó asszonyok között lemészárolják a gyermekeket, kiknek végtagjaik és kiömlött vérük szanaszét hevernek. A katonák nem vérszomjasnak, inkább a végtelenségig elkeseredettnek látszanak, az előtérben egy asszony feje fölé tartott kézzel siránkozik. A kék és a vörös finoman körbefutó játéka beleolvad a háttér meleg színébe, s ezekből brutálisan robbannak ki a zsarnoki hatalmat kiszolgáló, a kegyetlenséget végrehajtó elkeseredett katonák erőteljes páncéljai. „Jaj-szó hallatszik Rámában, sírás és keserves jajgatás: Ráchel siratja fiait és nem akar vigasztalódni, hiszen már nincsenek többé.”³¹

5. ábra. Menekülés Egyiptomba..

A kassai Szent Erzsébet- dóm főoltára

Menekülés Egyiptomba. Az előző képre reflektálandó, ahol az ember érzékeit felborzolja a kegyetlenkedés, a hallható sikolyok és az elkeseredettség, ez a kép a néma gyászával és csöndes szomorúságával párja az előbbinek. Zöldesnarancs égi háttér előtt Mária szamárháton ülve tartja ölében a gyermek Jézust, az öreg József vezeti a szamarat kötőféken. Csak Mária és

József kék köpenye villan fel erőteljesen, az egész kép halk, visszafogott, magányos, elgondolkodó, mintegy néma tisztelgés az aprószentek előtt, kik vértanúhalált haltak Krisztusért (ezért vannak benne a katolikus ünnepkörben, Aprószentek ünnepén, december 28-án).³²

A tizenkét éves Jézus a jeruzsálemi templomban az írástudókkal társalkodik. Míg József közömbösen, anyja ámulva figyeli, a gyermek figyelmét a körülötte ülő idősebb férfiak köre möti le, kik a trónuson helyetfoglaló fiú alatt láthatók a képen; mind felnéznek rá, s tátott szájjal, héber könyveikben kutatva, vagy épp azookba mutatva nézik őt, próbálnak talán épp vitába szállni a gyermekkel, ki nyugodt kéztartásával és arckifejezésével fölötte áll az írástudók tömegének. Az elrendezés szimmetrikus, a gyermek Jézus van a kép középpontjában magaslatra emelve, míg az írástudók karéja balról három, jobbról két férfi, ám a két férfi fölött állnak a gyermek szülei, kik egy egységgé olvadtak össze szoros állásuk és ruhájuk kék színe miatt. A kék, a vörös és a sárga változatos körjátéka figyelhető meg, aransárha háttér előtt, mely itt egyértelműen a templom falát, s nem az égboltot jelöli.

Mária halála. A kép mozgalmasságát a 11 férfi változatos mimikai játéka és kézmozdulataik adják. A mindannyiukon felvillanó azúrkép összeköti a jelenet résztvevőit, ám nem olvasztja őket egy tömbbe, épp hogy az itt-ott kibukkanó kép emeli a kép mozgalmasságát. A többi uralkodó szín az aransárga háttér, a padlószaton pedig megjelenik a jól ismert fehér-terakotta kockás minta is, ám nem színpompásan, inkább kopottasan. A halotti szertartást celebráló pap ruhája közepén villan föl bonyolult aranybrokát anyagával és mintázatával, a kék és aransárga két mélyebb árnyalatával játszadozva rajta. Mindenki a fájdalom és a gyász arckifejezésével jelenik meg, az előtérben „térde rogyó” halott arcán kissé fájdalmas, de szelíd kifejezés ül. Megjelenik az alakok között egy fekete vödör, egy férfi által tartott gyertya, s aháttérben egy épp elforduló asszony profilja, aki sárga fejkendőjével szinte észrevehetetlen az aranyossárga háttérszín előtt. A 11 férfi valószínűleg az első apostolokat akarta ábrázolni a festő, de a sárga fejkendő nőalak magyarázatra szorulna számunkra.

- A Passió-képciklus

³² A keresztény művészet lexikona, i. m. 51. oldal

Végigvevén az adventi időszak Mária-képciklusát, hasonló módon a Krisztus szenvedéstörténe-képciklust is meg kell ismernünk. Ez a képsorozat főként a pünkösti időszakban játszott valaha nagy szerepet (ma már oly sérülékeny a nagy, hajtogatható faoltár, hogy többnyire inkább nem mozgatják és nem igazítják a keresztény ünnepkör e két jelentős időszakához, a kassai templomba érkező látogatók így az egész év során Szent Erzsébet életének állomásait szemlélhetik).

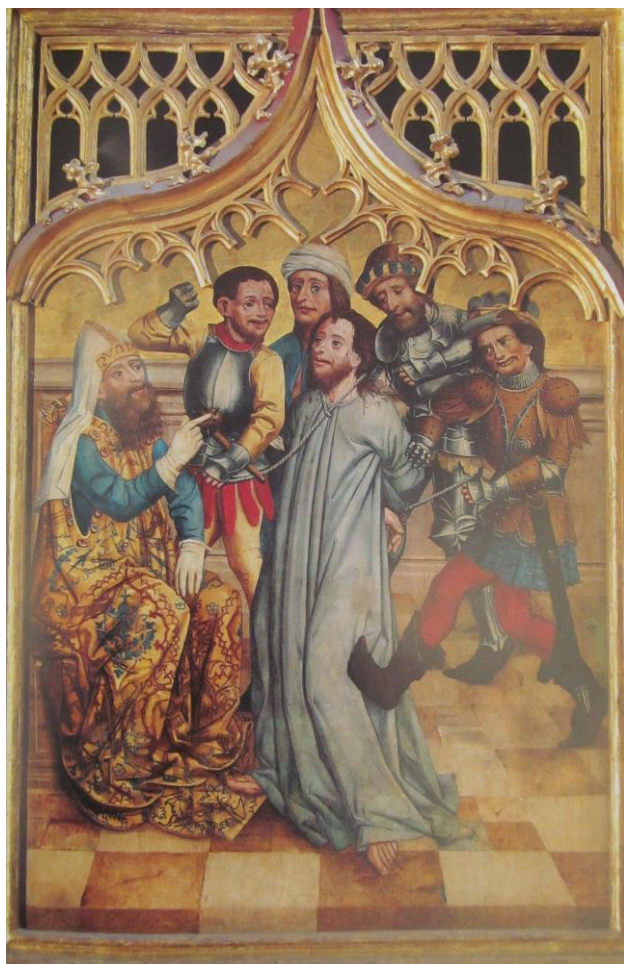
A Passió-ciklus több különböző képességű festő munkája. A különbségek a más-más Krisztus arcok ábrázolásán a legszembetűnőbb. Nem éri el a Szent Erzsébet-ciklus színvonalát, de látszik, hogy készítői több olyan külföldi műhelyben megfordultak, melyek híresek voltak munkáik minőségéről. A jeleneteken ábrázolt ruhák és fegyverek felvonultatják előttünk a XV. század végi életet és mindennapokat. Az összesen 24 képkockát ugyanolyan aranyozott későgótikus keretbe foglalták, mint az Erzsébet-ciklus képeit.³³ A jelenetek bő száma miatt nem fogok kitérni a képekre túlzottan részletesen, főként, hogy más- más mesterek más-más színvonalú munkáiról van szó.

Jézus bevonul Jeruzsálembe. Az ég színe ugyanazon aranyszín, amit megfigyelhettünk a Mária-ciklusnál is; ez a szín fogja végigkísérni a sorozatot mind a 24 darabon keresztül. Itt is jellemzően a kék, a vörös és a borsóföld dominál, de a színek kevésbé tüzesek és lángolóak, mint az előbbi ciklusnál. Az érkező Jézus számárháton ül, egy boldog férfi vörös köpenyt borít a számár lába elé, a háttérben egy épület rajzolódik ki.

Jézus kiűzi a kufárokat a templomból. Hasonló színekkel megoldott, beltéri jelenet; Jézus kötéllel veri ki az árusokat. Fakó kék, tompa vörös, aranysárga színek játéka. A földön felborult asztal, pénzeszsákok. A három kikergetett kufár arca érzékletes; a negyedik Jézus háta mögött próbálja még erszénybe tölteni az aranyérméket.

³³ Jankovics Marcell – Méry Gábor: A kassai Szent Erzsébet- dóm , i .m. 53 .oldal

Az utolsó vacsora. Jézus és tanítványai egy asztal körül foglalnak helyet, az oltáriszentség alapítását idézi fel (erre utal az asztalon a bárány és a hal). A háttérüként a jólismert arany sárga jelenik meg, ruháik a vörös, a fakóbb bíbor, az aranyzöld, az azúrkék és a fakókék váltakozása. Az arcok itt is kifejezőek és változatosak, János apostol furcsa módon apróbb gyermekként mintha Jézus ölében ülne, s az asztalra

borulva aludna, nem pedig Jézus mellére borulva feküdne, ahogy más ábrázolásokon, bár az itt is egyértelművé válik, hogy ő az a tanítvány, „akit kedvelt Jézus”.³⁴ Csukott szeme azt jelképezi, hogy az Apokalipszis majdani szerzője lelki szemeivel égi titkokat szemlél. Jézus az áruló felé nyújtja az ostyát, innen lehet felismerni Júdást, vagy a kezében tartott kostyadarabról; János írta róla, hogy „A falat után rögvést beléscsallt a sátán”.³⁵

Jézus megmossa tanítványainak a lábát. Bár 11 apostolt lehet rajta összeszámolni, valószínűleg 12-nek kell lennie rajta, hiszen az utána következő jelenetet a mesterek 12

apostolt ábrázolnak. Arany háttér előtt állnak, ruhájuk színe hasonló az előző képhez, mindegyik tompa és halvány, kivéve az éppen lábat mosató apostolét, mely lángoló vörös és tüzes azúrkék. Itt se lehet pontosan megállapítani (ahogy az előzőnél se), hogy a jelenetet a festő beltérben vagy szabad ég alatt ábrázolja-e, ugyanis nem látszik mögöttük semmiféle táji háttér, architektúrális elem, a kövezet a földön viszont a jól ismert halvány terrakotta-fehér mintázat.

6. ábra. Jézus Annás előtt..

A kassai Szent Erzsébet- dóm főoltára

³⁴ A keresztény művészet lexikona, i. m. 314. oldal, (Jn 13,23)

³⁵ A keresztény művészet lexikona, i. m. 314. oldal, (13,27)

Jézus megjövendöli, hogy Péter háromszor meg fogja tagadni. A 12 apostol az érzelmi megrendülés teljes skáláját felvonultatják változatos arcaikkal és kézmozdulataikkal; a megnevezett nem imára hajtja össze kezeit, hanem önnön mellkasának emeli őket, miközben Jézus megnevezi őt, aki háromszor fogja megtagadni. A színek azonosak az előzőével, visszafogott, meleg vörösek, sárgák, aranyzöldek játéka a megszokott arany háttér és terrakotta-fehér kőkockák között.

Jézus az Olajfák hegyén. Jézus, három alvó tanítványának körében (János, Jakab, és az öregembernek ábrázolt Péter) az angyallal társalog, miközben a Getsemáné-kertbe megérkeznek a háttérben a római légionisták. Az egész felület aranyló földszínekben pompázik, s ebből emelkeddik ki Jézus kék ruhás alakja Péter vörös-kék ruhájával, s a János köré csavarodott vörös kendővel egyetembe, míg az alvó Jakabot és az angyalt fehér ruhájuk emeli ki a háttérből. A háttérben megjelenő katonák tömege szintén vörösben és kékben jelenik meg számunkra, az őket verető Júdás ruhája fehér, akárcsak az angyalé és Jakabé; észrevehetünk még, a kerítésen át szökni próbáló tanítványokat.

Jézus elfogása. Ugyanazon fehér alak megcsókolja Jézust, miközben a rómaiak gyúnyos arcú, felfegyverkezett páncélos tömege már vonszolja is el őt. Megkapó jelenetnek lehetünk szemtanúi, ahogy Péter, idős öregemberként, egy előtte térdelő páncélmellvértés ifjú haját húzva, lesúlytani készül rá kardjával. A kék és vörös játéka az aranyló homokszín előtt, arany égszínnel.

Jézus Annás előtt. Arany háttér, terrakotta-fehér kőkockás padló a színtere a jelenetnek; Annás aranysárga, dúsan díszített köntösében, fején papi süveggel, homlokán héber feliratú szalaggal fogadja maga előtt Jézust (kinek kék ruhája az előző kép óta megfakult), az őt rugdaló és taszigáló négy, gúnyos, torz pofájú katona kíséretében.

7.ábra. Jézusnak töviskoszorút nyomnak a fejébe.

A kassai Szent Erzsébet- dóm főoltára

Jézus Kajafás főpap előtt. Ugyanazon aransárga háttér, de a kőpadló itt díszesebb és színebb, mint a korábbi képen. A dinamikus kék-vörös játék áttevéődik a padló kockáira is. A főpap dísz, aransárga-kék selyemruhában és főpapi süvegben jelenik meg; Jézus a korábbi jelenetnél tüzebb kék ruhát visel, s ezáltal egységet alkot az öt eltaszigáló katonákkal (kiknek páncélja szintúgy ebben a kékben pompázik. A három katonán és a két főszereplőn kívül jelen van még három, tanácstalan arcot vágó alak.

Jézust ütlegelik, leköpdösik. Az

aransárga háttér előtt, zárt térben zajló jelenetben Jézus fakó kék ruhájában a kockás kőpadlón térdel nyakát és kezeit kötelekt tartják, miközben az előtte álló két alak fehér kendővel beköti a szemét, s a mögötte álló négy gúnyosan röhögő arcával állatiassá torzulnak; az egyik alak hosszú nyakú trombitával trombitál Jézus fülébe. Az alakokon domináns a vörös és a meleg sárga több árnyalata, a Krisztusi kék szín elszórva jelenik meg rajtuk, kivéve az előtér gúnyos, vén figuráját, aki kék köntösén körbefutó sárga szalagot visel, rajta héber feliratokat.

Jézus Pilátus előtt. Ugyanaz az aransárga háttér, a szereplők lába alatt fakó terrakotta-fehér mintáks kőpadló, de nem kockákból, hanem héromszögekből komponálva. A fakó kék ruhájú Jézus nyakában hosszú fehér kendőt vielő, aminek alján, bokája környékén, teste felé fordított szögek állnak ki; e szögek egy falécet szegeznek a fehér anyaghoz. Jézus mögött áll három alak, valószínűleg mind katona (kettő bizonyosan, de a harmadiknak nem látszódik a páncélja), a balján mögötte lévőnek összekötött kezeit tartó kötél a kezében. Jézussal szemben ül a ragyogó vörösruhás Pilátus,

szőrmegallérban és szőrmesapkában, míg az ő két oldalán neki magyarázó két zsidó pap, egyikük ragyogó kékben, másikuk meleg okkersárgában; karjukon és fejfedőjükön körbefut a héber feliratú szalag (valószínűleg Annás és Kajafás).

Jézus Heródes előtt. (Bár időrendi sorrendben ez következik, hozzá kell tennünk, hogy ma az oltáron az ez után következő képpel fordítva helyezkednek el, talán az utolsó restaurálási folyamat során cserélték őket föl.)³⁶ Mozgalmas kép, sok alakkal, alig látszódik a háttér aranysárgája és a padló okkersárga-homokszínű kockás kövezete. A középpontban Jézus, kékesfakó ruhájában, vele szemben ül a kép jobb oldalán Heródes, s mögötte foglalnak helyet a gúnyos katonák tömege, kiegészítve a Heródes jobbán sutyorgó, zsidó papi öltözetben ábrázolt fémival. Szinte kizárólag a kék, vörös és okkersárga megfelelő kompozíciós szétosztása indokolja a színeket; Heródes díszes selyemruháján épp annyi kék, okker és vörös fedezhető fel, mint az átellenben álló katonáén. A változatos arcjátékokkal és a színek megfelelő dinamikájával tette a festő lendületessé a képet. Jézus arca szenvedő, megtört, ahogy Heródesre tekint; mint aki már szeretne túl lenni mindezen. Szembeötlő a különbség, mert az eddigi képeken Jézus arcáról derű és jóindulat sugárzott: itt fáradt és meggyötört.

Jézust másodszor is Pilátus elé vezetik. Semmiképpen se azonos az előző Pilátus-kép alkotójával. Bár itt is arany háttér előtt jelennek meg, az arcok karikaturisztikusabbak, Jézus fáradt, meggyötört, szinte undorral és megvetéssel tekint Pilátusra; Pilátus arca csodálkozást és hitetlenkedést tükröz, amiért a zsidók királyát újra elé citálták. a mögöttük álló alakok arca is megdöbbenést, gúnyt és hitetlenkedést tükröz. Jézus ruhájának kékje és a kezét fogva tartó kötél színe se egyezik meg a korábbival; az alakok a vörös, a meleg sárga és az okkersárga színeivel öleli körül Jézus hideg kékjét. A Pilátus köntösén lángoló vörös itt-ott megjelenik szétszórva a tömegben.

Jézust megostorozzák. Az eddigiektől eltérő padlómintázat, s a háttérben se jelenik meg az aranysárga. A lecsupaszított Jézus halottfehér alakja áll a középpontban egy gerendához kötözve, miközben az őt ütlegelő három férfi állatiasodott kéjjel csapkodja testét vesszőköteggel. Arcuk már szinte nem is emlékeztet emberi arcokra. Jézus beletörődötten tűri az őt ért ütések, miközben az előtérben ülő alak épp egy

³⁶ Jankovics Marcell – Méry Gábor: A kassai Szent Erzsébet-dóm, i. m. 80. oldal

vesszőköteget készít elő. A kép a kék, az okkersárga és a tompa vörös játékát jeleníti meg.

Jézusnak töviskoszorút nyomnak a fejébe. A négy torz pofájú figura és Jézus központi alakja csillagalakban kiemelkedik a háttér és padlózat szinte homogén homokszínűből és aranyából. Jézus kék ruhája s a fölé borított lángoló vörös köpeny köszön vissza az őt zsidók királyának felöltöztető férfiak ruháján. A mozgalmas kompozíció abból is adódik, hogy a férfiak mind egy bottal nyomják Jézus fejére a töviskoronát, s ez hangsúlyozza mozdulataik lendületének irányát. Jézus végtelenül meggyötört és szenvedő kifejezéssel tűri el ezt.

Ecce homo. „Ime az ember!” Pilátus e gesztussal próbál fordítani a megfeszítést követelő nép hangulatán, rámutat a töviskoronás, „királyi” palástos Jézusra, s így szól: *Ecce homo.* Az ártatlanul megkínzott emberre utal szavaival, ám a feldühödött csöcselék és a zsidó papság továbbra is Jézus megfeszítését követelik.³⁷ A beltérben játszódó jelenet alapszíne a arany és a homokszínű, ebből válik ki Jézus megcsupaszított alakja (nem töviskoronával és palástban). Pilátus ruhájának vöröse a többi alakon is felvillan, ahogy az előtérben álló alak kék ruhájának színe felfedezhető a többiekén is. Pilátus jobbján megint

egy hozzá beszélő, okkerruhás zsidó főpap (feltehetően Kajafás) áll, s az előtérben álló egyik ember okker köntösén ugyanolyan héber nyelvű szalag fut körbe, mint a pap fején.

³⁷ A keresztény művészet lexikona, i. m. 75. oldal, (Jn 19,4 skk)

8. ábra. Pilátus mossa kezeit.

A kassai Szent Erzsébet- dóm főoltára

Pilátus mossa kezeit. Teljesen más hangulat uralkodik el az alakokon, mint az előzőeknél: Pilátuson csak ruháinak hasonlósága emlékeztet a korábbiakhoz; arca szenvedő, büntudatos, emberi érzések jelennek meg rajta, ahogya félájultan hátraroskadó Jézusra tekint, akit három ember kap el hátulról. Jézus arca bágyadt, szenvedő, és megtört; a mögötte álló három alak egyikén zavarodottság, a másodikon kétkedés, a harmadikon gúny látszik. Pilátus egy ölébe helyezett aranytálban mossa kezeit, melyet szintúgy sajnálkozó szolgája helyez az ölébe. A drámai érzelmi hatást fokozza pilátus vörös és Jézus kék ruhájának határozott ellentéte, melyet a mellékalakok meleg, a háttér aranyához közelítő színei nem zavarnak meg.

Keresztvitel. Az arany háttér előtt kibontakozó jelenetben a kék szín hűvössége a domináns. Jézus koszos kék ruhájában viszi hátán a T alakú keresztet, melyet a mögötte haladó alak segít vinni. A kísérő öt katona arca nem gúnyos, inkább szánakozó és fájdalmas, mely kontrasztban ákk páncéljuk fémes csillogásával. Jézus itt megtört és szenvedő alak.

Keresztre feszítés. A Koponyahegyen játszódó jelenet meleg homokszín és aranyszínű ég előtt zajlik. A katonák a keresztfára szögelik a szenvedő, megcsupaszított Jézust, akin már vércseppek láthatóak. A fehér testet a katonák kék, vörös és mélysárga ruhájának váltakozása és arcaik álatias kifejezése köríti.

Krisztus a keresztfán. Arany ég, homokszínű háttér előtt zajlik a jelenet. Krisztus jobbján az öt siratók csoportja látszik, balján a katonák és egy díszesen öltözött főúr, aranybrokát ruhában. Mélykékek és tompa vörösek, János kezével tartja a félájult Máriát, mögöttük egy fiatal nő, imára kulcsolt kézzel (feltehetőleg Mária Magdolna).

Levétel a keresztről. Jézus siratása. A siratók sokasága mögül alig látszik ki az aranyszínű égbolt. Fia fejét Mária tartja az ölében, fölöttük két sirató asszony (külösképp az egyik fiatal hölgy, valószínűleg az előző kén is szereplő, díszes mintázatú selyemruhát visel, fején is előkelő módon megkötött turbán, kendő. Valóban ő volna Mária Magdolna?), mögöttük sirató férfiak. Mária, a Jézus lábát fogó férfi, és a kép

közepén álló fiatal fiú ruhája egyazon kék, így ez erőteljes háromszög kompozíciót ad a képnek. A háttérben láthatjuk a kopár keresztfát.

Krisztus a pokol tornácán. Krisztus lebbenő vörös köpenybe burkolózva, lándzsájával győzedelmesen magasodik az előbújó ördögök fölé, lábával rajtuk tapod, miközben balját segítségül nyújtja Ádámnak és Évának, hogy kivezesse őket a Purgatóriumból. A többi képtől eltérően itt sehol nem jelenik meg a hűvös kék: mindenhol barna, arany, terrakotta, vörös látható.

Sírba tétel. Arany háttér, homokszínű föld. Két díszes selyemruhás úr Krisztus testét a sírba helyezi, miközben Mária fiához hajol, két nő és két férfi pedig siratja. A jelenlévők színes sokasága, a vörösök, sárgák, kékek és feketék dinamikája (az urak ruhájának mintázata visszaköszön az egyik fiatal hölgyön) keretbe foglalja Krisztus halavány testét a fehér leplen. A háttérben egy csupasz keresztfával a másik kettő, Dismas és Gestas testével.

Krisztus feltámadása. Arany háttér előtt Krisztus győzedelmesen emelkedik ki vörös köpönyegében az előbb látott sírból, mely körül négy katona hidegen csillogó páncélja látható. Három alszik, egy felébredt, s ő csodálkozó tanúja a jelenségnek. A katonák hideg és sötét páncélzata gyönyörű keretbe foglalja a lángoló vörösben feltámadó Krisztus alakját.

Megismerve a kassai szárnyasoltár két „kiegészítő jelenetét”, érdeklődéssel fordulhatunk az oltár fő témája, a csodálatosan megfestett Szent Erzsébet-ciklus felé, mely a neki szentelt templom ékköve, s életének méltó bemutatása, azonban hozzá kell tennünk, elengedhetetlen az oltár díszítésének ismerete, hiszen a nyitott állapotában olvasandó Erzsébet-ciklushoz erőteljesen kapcsolódik a három alak az oltár közepén, az őket körülvevő szentek, a predella, a fríz díszítőmotívumai.

○ A Szent Erzsébet-képciklus

Mint már korábban említésre került, a gigantikus főoltár egyidős magával a templommal. Díszítése és kiképzésének nagy része akkor válik érdekessé számunkra, ha az Erzsébet-ciklust szemlélhetjük, s az oltár nyitva van. Csukott állapotban is látszódik rajta díszítéseinek egy része, például a három lépcsőfokos faragott kőasztal, amin áll, a predella, mely ívesen kihajló, s így erős perspektivikus hatást kelt, mintegy az előtérbe

tolva az oltárt, kínálja föl nekünk. A predella talpán aranyozott mérműelemek, négykaréjos körök futnak végig. Fölöttük aranyos levélfodrok előtt reneszánsz(!) akantuszkelyhekből kiemelkedő és füstölőt tartó angyalok hódolnak a Szent Szűz és Szent János apostol között a sírjából feltámadt Krisztusnak. Ez összevonása a középkor két kedvelt témájának, a Feltámadásnak és a Fájdalmak férfijának. Míg az előbbin a sírből kiemelkedő Krisztust szokták ábrázolni az alvó örökkel, addig az utóbbin Krisztust Mária és János között. E két típusból dolgozta össze a készítő a kassai predella díszítését.³⁸ Az oltár tetején a 11 méter magasra felszökő neogótikus oromdísztől nem ejtenék szót, minthogy az a XIX. században került az oltárra.

A további díszítések valóban csak nyitott állapotában tekinthetők meg az oltárnak. A 6,5 m magas középszekrény uralkodó színei az arany és a kék, ezekben a színekben pompázik a három főalak is. Magas talpazaton állnak, az alattuk futó frízen szimmetrikus elrendezésben az öt okos és az öt balga szűz evangéliumi példázatának ábrázolása jelenik meg, középen Jézussal. Az utolsó ítéletről szól, mikor azok az okos szűzek, kik lámpásukkal készen vártak a mennyei vőlegény (Krisztus) megérkezését, beléphetnek a mennyországba, a balga szűzek viszont, kiknek nincs a lámpásukban olaj, hogy világítsanak, lekésnek a misztikus menyegzőről. Krisztustól jobbra helyezkednek el a növényi indákból deréktól felefelé kiemelkedő okos szűzek: éberségük jeleként a szemük nyitott, kezükben a mécses fölfelé van tartva; Krisztus balján a balga szűzek szemlesütve, üres mécsesüket fejjel lefelé tartják.³⁹

A három, talpazaton álló főalak a Szent Szűz, az ő jobbján a bibliai Erzsébet, balján pedig a mi Magyarországi Erzsébetünk kapott helyet. A szobork mérete közötti különbség érzékelteti rangbeli különbségüket: míg Szűz Mária emberfölöttien magas (197 cm), addig egy fejjel alacsonyabb társai 175 cm magasak, sőt, az öreg Erzsébet a mi Erzsébetünkénél is alacsonyabb egy centivel. Mária, mint a Mennyei királynője magasodik társai fölé, baljában a gyermek Jézust tartja, jobbában jogart. A gyermek fogja a balkezeiben az uralkodó baljába illő glóbuszt, jobbát áldára emeli. Rokon a Napba Öltözött Asszony ábrázolásokkal: Mária arany ruhája fennakad a holdsarlón, melyen a lábával tapos; a ruha alól kikandikáló holdsarló arra emlékeztet, hogy a bűn

³⁸ Jankovics Marcell – Méry Gábor: A kassai Szent Erzsébet- dóm , i .m. 34. oldal

³⁹ Jankovics Marcell – Méry Gábor: A kassai Szent Erzsébet- dóm , i .m. 36. oldal

elpusztíthatatlan. A sarló utalhat még ezen kívül Mária szüzességére, mint ahogy kibontott, félig takaratlan haja is.⁴⁰

Mind a három alak fehér kendőt visel a fején, a fehér a tisztaság színe, s e korban a szüzek, özvegyek és öregek borították fejükre. Az öreg Erzsébetnek csak arcát hagyja szabadon a kendő; „Özvegy” Erzsébetnek, a mi Erzsébetünknek csak kontyát takarja a kendő.; Mária pedig az előbb említett módon haját is leeresztve viseli. Árpád-házi Szent Erzsébet kezében a charitasnak jelképeit, kanalat és tányért tart, az öreg Erzsébet pedig kapcsos imakönyvet, mely utalhat kilétére és szerepére egyaránt, a fiát hitben nevelő anyára.⁴¹ A szobra semmiképpen sem maradhatott ki egy Szent Erzsébetnek szentelt templomból; bár őt az egyház hivatalosan sosem avatta szentté, hatalmas népszerűségnek örvendett, s Máriával való találkozása (Vizitáció) a középkori oltár- és miniatúrafestők közkedvelt témájává vált. Minthogy a szobrok kifaragása és megművelése igen magas színvonalú munka, sok művészettörténész a szobrok elkészültét XV- XVI. század fordulójára datálják, s egy Alexander nevű képfaragót tartanak mesterüknek.⁴²

Mellettük a középszekevény szélein tornyos talapzatokon foglal helyet 2-2 férfiszent baldachinok alatt, a főalakok között és mellett elhelyezkedő oszlopok tetején pedig négy női szent látható. Baloldalon alul Hippói szent Ágoston, fölötte Boldog Güntner remete, jobb oldalon alul Toulouse-i Szent Lajos püspök, fenn Kapisztrán Szent János látható. A női szentek sorrendben Boldog Gertrúd apátnő (Árpád-házi Szent Erzsébet leánya), Boldog Salome klarissza apáca (Erzsébet Kálmán nevű öccsének a felesége), Antiochiai Szent Margit vértanú és Szent Hedvig (Erzsébetünk anyai nagynénje).⁴³

Az oltárdíszek után rátérhetünk a csodálatos képciklusra. A 12 képet egyforma, a későgótikára jellemző keretbe foglalták, mindenhol a jelenetek fölött a megszokott aranylő égbolt, „Isten ege” jelenik meg. Név szerint ismeretlen a készítője, Hekler Antal

⁴⁰ Jankovics Marcell – Méry Gábor: A kassai Szent Erzsébet- dóm , i .m. 34. oldal

⁴¹ Jankovics Marcell – Méry Gábor: A kassai Szent Erzsébet- dóm , i .m. 34. oldal

⁴² Jankovics Marcell – Méry Gábor: A kassai Szent Erzsébet- dóm , i .m. 36. oldal

⁴³ Jankovics Marcell – Méry Gábor: A kassai Szent Erzsébet- dóm , i .m. 36. oldal

művészettörténész a nördlingeni Friedrich Herlin köréhez kapcsolja.⁴⁴ Ugyanúgy a bal alsó sarokból kiindulva olvashatjuk a képsorokat, haladva fölfelé.

9. ábra. Erzsébet születése.

A kassai Szent Erzsébet- dóm főoltára

Erzsébet születése. Gertrúd királynénk fehér vászonnal és aranyos brokátakaróval fedett szülőágyán fekszik. Feje, mely a szülés ellenére koronával ékesített, vörös bársonypárnán nyugszik. Mellette a földön ül egy segítő asszony, s előtte térdel az udvari főbába, aki felmutatja II. Andrásnak az újszülöttet. Nem gyermeknek, hanem miniatűr felnőtteknek van ábrázolva, brokátselyembe csavarva, fején pedig megfigyelhetjük a halavány arany színű, fátyolos glóriát. Nyolc alak van a képen, mely a teljesség szimbóluma. Színeiben végtelenül kiegyenlített és pontos, a harmónia és

nagyvonalúság süt a mester ezen és későbbi darabjairól is, s nem csak színkezelésében tévedhetetlen, hanem kompozíciós érzékében is (például ahogy a jobb alsó képrészre elhelyezte a réz mosdótálat a fehér ronggyal, kiegyenlítve ezzel Gertrúd, a szolgáló és az asztal szemben felvillanó fehérségét). Már itt megfigyelhetők a további képeken is szívesen alkalmazott színek, a bíborvörös, a rozsdabarna, az okkersárga, az aranyzöld, a hlvány rózsaszín.

Erzsébet eljegyzése Wartburgban. Erzsébet és Lajos mindketten apró felnőttként lettek ábrázolva, s a kettejük közötti méretkülönbség is érzékelteti, hogy Erzsébet 9, Lajos

⁴⁴ Hekler Antal: A magyar művészet története, 1935, 96. oldal

pedig 16 éves volt a nagy eseménynél. Erzsébet díszruhában, kibontott hajjal jelenik meg, a kíséretükként szolgáló emberek ruhája mind a kék és a vörös egy sötétebb, visszafogottabb árnyalatában pompázik, keveredve néhol tompa aranyzölddel. Az egész jelenet roppant ünnepélyes és szívélyes, ami feltételezhető is, hiszen Lajos és Erzsébet gyermekkoruktól fogva jó barátságban voltak, nem meglepő hát, hogy Hermann halála után e megoldáshoz folyamodott az udvar és a család.

Erzsébet látomása. Erzsébet családja részéről többnyire korholást kapott szerintük túlzásba vitt jótekonysága miatt. Mísehallgatás közben látomása támad, egy mennyei sereg száll le hozzá, melyet Krisztus, két szent és három angyal alkot: megerősítik őt hitében és tetteiben. Erre utalhatnak a háttérben fekvő betegek és ágyaik. Erzsébet remekbe formált alakja a terrakotta-fakófehér kőkockákon (melyeket a mester minden beltéri jeleneténél használt) térdre hullva Krisztusra emeli tekintetét s két finoman rajzolt kezét imára hajtja össze. Kék ruhája lángol az őt körülvevő visszafogott, meleg pasztellszínek között, köpenye alól vörös ruhaujja bukkan elő, mely szokásosan Mária öltözete. Ruhájának színe is ráerősít az égi látomásra: az anygalok serege és Krisztus is e két színben jelenik meg, bár a mester ügyelt arra, hogy a két szín elszórva de jelen legyen az egész képen (például a pap ujján a vörös szalag, vagy a falon függő Kereszterfeszítés jelenetnél Mária és János is e két színbe van öltöztetve).

10. ábra. A feszület- és rózsacsoda.

A kassai Szent Erzsébet- dóm főoltára

A feszület- és rózsacsoda. A már korábban említett történet egyik változata szerint mikor Lajos felhajtja a takarót, hogy meggyőződjön róla, felesége valóban egy leprás beteget rejteget-e az ágyukban, a lepedőn a megfeszített Krisztust találja őt fehér rózsá

és tizenhárom vörös rózsa társaságában, melyek közül az egyik a földön hever (utalva Krisztus sebére, a 12 apostolra, akik vele együtt 13-man vannak).⁴⁵ Lajos térdre borul a csoda láttán, a kísérő alakok arc- és kézmozdulata a meglepettséget sugározza. A témához illően, a vörös van hangsúlyban a képen, melyet jól eltalált kékkel és aranybrokát anyagokkal tesz oldottabbá a festő (Erzsébet és Lajos ruhája). Itt is a szokásos kőpadlómintázat figyelhető meg.

A díszruha csodája. II. Frigyes császár látogatást tesz Wartburgban Hermann örgrófnál. Erzsébetnek nincs ruhája, melyben rangjához méltóan megjelenhetne, hiszen már mindenét elajándékozta a szegényeknek. E problémájából angyalok segítik ki, csillagos kék ruhát öltenek rá, s ő ebben járul a császár színe elé. A kék, csillagos szövet a ruha égi eredetére utal. Erzsébet az asztal előtt halad el, elválasztja őt az őt bámuló emberektől a dúsan megterített asztal, terítékéből akár következtethetünk arra is, hogy nagypéntek van, hiszen minden a Megváltót jelképezi, de utalhat egyszerűen Erzsébetre is, mert neki ezek attribútumai (kenyér, hal, és valószínűleg bor).⁴⁶ A nyitott koronás idősebb férfi valószínűleg maga II. Frigyes császár, mellette áll az ifjú Lajos. A férfiak csoportja viseli a meleg, tüzes vörös ruhákat, itt-ott kiegészülve rózsaszínnel, kiemelve ezzel is Erzsébet hűvös, ragyogó kékségét. Érdekes azt végiggondolni, hogyha a császár már itt beleszeretett Erzsébetbe, mióta tervezte vajon, hogy a majdan fiatal özvegyet nőül kérje?

Erzsébet búcsúzik hadba induló férjétől. Megkapó jelenet, melyben a fiatal, meggyötört arcú Erzsébet elbúcsúzik fiatal, páncélba öltözött szerelmétől, aki hűsége jeléül gyűrűt húz ifjú felesége ujjára. A maszkulin és feminin oldalak merész szembeállításával Erzsébet mögött három vörösruhás, fehér fejkendős

et- dóm , i .m. 39. oldal

et- dóm , i .m. 52. oldal

nőalak (ezzel is kiemelve Erzsébet ragyogó kék köpenyét), Lajos mögött pedig a fekete páncélzatba öltözött, fegyverekkel felszerelt had sorakozik, az ifjúra várva. A háború által szétszakított szerelmesek fájdalma és megrendülése kifejeződik Erzsébet odaadó kézmozdulatán, mellyel férje balját fogja, s Lajos mozdulatán, ahogy készül felhúzni a gyűrűt szerelmese ujjára. Csodálatos kompozíciós érzéke itt is megnyilvánul a mesternek, ahogy a jobb szélre állított fehér lóval kiegyensúlyozza az asszonyok fejkendőjének fehérleő tömegét (csakúgy, mint a legelső képen a mosdótállal és a ronggyal).

11.ábra. Erzsébet egy bélpoklos sebeit mossa.

A kassai Szent Erzsébet- dóm főoltára

Erzsébet elhagyja Wartburg várát. Itt a már említett, sztereotíppabb Erzsébet-típus jelenik meg, akit kegyetlen rokonai kituszkolnak a vár kapuján. Az ifjú özvegy baljával lányát tartja, jobbajával fiát vezeti maga mellett, arckifejezése bús és szomorú. A gyermek Hermann visszanéz gonosz családjára, mely erőszakkal távolítja el őket otthonukból. Erzsébet már nem viseli a díszes aranybrokátot, csupán fia, természetesen a rokonain kívül. Mária-öltözetben hagyja el a várat, mártíriumsággal övezvén: a kastélyban maradó nyolc fő arra utal, hogy semmi szükség ott a távozókra, hiszen teljesekek nélkülük is.⁴⁷

A hálátlan asszony. Ismeretes az a történet is Erzsébetről, hogy egy asszony, kin korábban rengeteg jót tett, belelőkte őt a sárba.⁴⁸ Ez is Erzsébet mártíriumságát erősíti bennünk (akárcsak Krisztusnál az ütlegelések, a köpködések) de itt a Krisztus-ciklussal ellentétben, ahol gyakran állatiassá torzult egy-egy arc a hévtől, itt az asszony mosolyogva, szinte gyöngéden „fekteti le” Erzsébetet a sárba. Ruhájuk vörös és kék, mint a téren sétálgató többi polgáre: mintha a festő utalni akarna Erzsébet rangbeli és társdalmi lecsúszására öltöztével s a város egyszerű polgáraival való azonossá tételével;⁴⁹ ami megkülönbözteti őt tőlük, az a minden képen megjelenő halovány, fátyolszerű glória. A háttérben megjelenik egy finom rajzolatú vár.

Erzsébet egy bélpoklos sebeit mossa. Erzsébet itt már betegápolóként jelenik meg, feltehetően Marburg várában, s ezért lehet rajta szürkés-kék ruha, hiszen ekkortájt már

⁴⁷ Jankovics Marcell – Méry Gábor: A kassai Szent Erzsébet- dóm , i .m. 52. oldal

⁴⁸ A szentek élete, i. m. 832. oldal

⁴⁹ Jankovics Marcell – Méry Gábor: A kassai Szent Erzsébet- dóm , i .m. 52. oldal

beállt a fencések harmadrendjébe. A finom rajzolatú szimmetrikus belsőtér homokszínében a festő a korábbi ismert vörössel és kékkel tette mozgalmassá a jelenetet. a kép bal sarkában gubbasztó beteg sapkája például egyértelműen a jobb oldalon heverő kék süvegre reflektál. A festőnek arra is volt gondja, hogy az itt is megjelenő Keresztrefeszítés jeleneten Mária és József ruháját is ezkre a színekre fesse.

Erzsébet egy pokolvaros haját nyírja a kórház udvarán. A jelenet öt szereplős, Erzsébet, segítője, és a pokolvaros az udvaron, Erzsébet sógora és kísérője a kerítés mögül leselkedik rájuk, gúnyos arckifejezéssel. A meglepő az, hogy Erzsébet aranybrokát ruhában vonul fel, vörös cipellőben, akárcsak leselkedő sógora. Megfigyelhető, hogy a fejek mind egy irányba dőlnek, s nagyon beszédeselek az arckifejezések: Erzsébedt nyugodt, segítője fintorog, a pokolvaros elégedett, sógora gúnyos és hitetlenkedő, kísérője csodálkozó. A mester, valószínűleg kompozíciós céllal, réztálat helyezett az előtérbe, rádobott fehér kendővel, hangsúlyozva ezzel a fejek mozdulatát.⁵⁰

Erzsébet halála. Valóságos tömeg gyűlik össze a halott ágyánál: a rendtársnői, az utolsó kenetet föladó ferences szerzetes, Konrád, a lelkiatyja, valamint angyalok veszik körül. Egyikük egy égő gyertyát tart kezéhez, kiemelve ezzel arcát. Párja ez a kép a legelsőnek, ahol a kevés örvendező résztvevő helyett ég és föld lakói felvonulnak, hogy sirassák az elhunytat. Krisztus és égi serege is megjelenik az emberek feje fölött lebegve. a hatalmas színfoltok elhelyezkedése irányítja a néző tekintetét.

Erzsébet tetemének oltárra emelése. 1235. ugusztus 14-én lerakják a marburgi Szent Erzsébet dóm alapjait, amely majd a szent végleges sírhelye lesz. A rákövetkező évben Siegfried mainzi érdek felnyitatta Szent Erzsébet ideiglenes sírját, hogy új koporsóba helyezték.⁵¹ Itt is hasonló sokaság gyűlik össze a nagy eseményre: az érseken, két bíboroson, négy püspökön kívül jelen van a császár (a legendának ellentmondva díszes aranybrokát öltözkében) és kísérete (baloldalt) s az őrgróf és családja (jobbaldalt). A császár itt már zárt koronát visel, kéztartása a már idézett mondására utalhat. A legenda szerint ő vezette Erzsébet fiát a koporsóhoz, de erre nem utal semmi a képen. A kékbe burkolt Erzsébet törékény testét a papok vöröslő palástja foglalja keretbe, kiegészülve a terrakotta koporsóval. A császár, a püspökök, és a fiatal őrgróf ruháin jelenik meg a

⁵⁰ Jankovics Marcell – Méry Gábor: A kassai Szent Erzsébet- dóm , i .m. 52- 53. oldal

⁵¹ Jankovics Marcell – Méry Gábor: A kassai Szent Erzsébet- dóm , i .m. 53. oldal

finom mívű aranybrokát, de ez utábbin feltűnőbb szürke ingruhája, mely talán értelmezhető a bűntudat szimbólumaként.⁵²

Megismervén e híres főoltár mindhárom képciklusát, komplexebb képet alkothatunk magáról a terjedő Szent-Erzsébet legendáról is, mely a templom építésének idejében már meghódította Európát. Az oltár vitathatalanul méltó tisztelgés e nagy asszony alakja előtt, főként, hogy maga a templom is neki lett szentelve. Szinte magyarázatra sem szorul az a kérdés, hogy miért kell nagy becsben tartanuk és emlékezetünkben őriznünk Árpádházi Szent Erzsébet alakját, nevét és tetteit.

A legprofánabb magyarázat mindenképpen az, hogy rengeteg más európai szentet megelőzve Erzsébet hírneve és tisztelete világhírű, s ez büszkeséggel töltheti el azt az embert, aki Magyarországon született. De a valódi magyarázat mégsem ebben, sokkal inkább Erzsébet személyében keresendő, hiszen ő nem azért lett világhírű, mert magyarországi volt, hanem mert volt alakjában és életében valamai oly rendkívüli, mely a világ minden táján ismertté tette ezt a nagyszerű asszonyt.

Erzsébet különlegességének forrását az emberek számára én az égi és földi szerelem összekapcsolásával hoznám összefüggésbe, melyet rövid élete során ő teljes beleélésel és odaadással teljesített: mint lángoló szerelmes feleség, s mint számkivetett, szegényeket gyámolító, betegeken segítő ifjú özvegy. Nem lennék őszinte, ha saját értelmezésemből kihagynám azt a jelentőségteljes pillanatot, mikor Erzsébet 20 évesen megözvegyült, s egyetlen, imádott férje koporsójára borult. Ahogy Erzsébet ott és akkor kijelentette, hogy az egész világ meghalt az ő számára, komolyan értette s ebbe saját gyermekei éppúgy beletartoztak, mint családja, és az esetleges újabb kérők. Erzsébet számára férje halálával meghalt mindenki, aki fontos volt, s ezáltal könnyebb lehetett neki az egész világot gyámolítania. Nem érdekelte már senki és mindenki érdekelte. Személyes kötődése megszűnt az emberek felé, s a betegek és szegényeken Isten katonájaként segített töetlenül, mígnem ez a lázas életmód felőrülte erejét.

A kassai főoltár nem a puritánabb és életközelibb Erzsébetet mutatja be, akit a korabeli forrásokból megismerhetünk, hanem a XV. századra kialakult képet Erzsébetről, ami ily módon természetesen nem hiteles, másrésről viszont keresztmetszetet nyújt a a

⁵² Jankovics Marcell – Méry Gábor: A kassai Szent Erzsébet- dóm , i .m. 53. oldal

középkori Európa gondolkodásáról és szelleméről, ahogy Erzsébet alakját a rengeteg csoda és legenda övezte (több verziójú rózsacsoda, a ruhacsoda, látomása mise közben), s ahogy rohamosan terjedő tisztelete nyomán az emberek megismerték. Se szeri se száma nem lenne annak, ha az Erzsébethez oly méltó kassai dóm mellé megpróbálnánk felsorakoztatni a nevét viselő templomokat, iskolákat, köztereket, s a századok hosszú során át készült metszeteket, szobrokat, liturgikus kegytárgyakat, festményeket és miniatúrákat. A dóm világhírű emlékmű szentünknek, aki e rengeteg emléknek hála sose fog elfelejtődni.

Bibliográfia

Divald Kornél: Az Árpád-ház szentjei, Szekszárd, 2002

Sz. Jónás Ilona: Árpád- házi szent Erzsébet, Budapest, 1997

Entz Géza: Gótikus építészet Magyarországon, Budapest, 1976

Tartalomjegyzék

<u>A szent élete és csodatételei</u>	2
Erzsébet születését övező legendák, a gyermekévei	2
Erzsébet eljegyzése Lajossal, házasságkötésük és házaseveik	2-3
A feszület- és rózsacsoda két változata.....	3
Lajos hadba vonulás, hazaérkező halálhíre	3-4
A rózsacsoda két változata	4
Erzsébet elhagyja Wartburgot, s Konrádnál talál menedékre	5
Erzsébet margburgi jótékonykodása és korai halála.....	5-6
 <u>A szentkultusz kialakulása és terjedése Erzsébet halála után</u>	6
Temetése, s az azt követő szentté avatási per.....	6
A csodás gyógyulások sírjánál	6
Konrád és a Német Lovagrend kezdeményezésére elkezd épülni a marburgi Szent- Erzsébet templom	6
A szentté avatási ünnepség.....	6
Európában gyorsan elterjedő Erzsébet-tisztelet, s ennek megjelenési formái.....	6
A történelmi Magyarország területén lévő Erzsébethez fűződő emlékek és városok	6-8
 <u>A kassai Szent Erzsébet-dóm főoltára</u>	8
A templom rövid története, a századok során kialakuló képe napjainkig	8-10
A főoltár története, készítésének ideje, a látványhoz tartozó díszítőelemek ismertetése ...	10-11
Az Adventi-ciklus története, megalkotásának körülményei, általános jellemzői	11
Az Adventi- ciklust alkotó képek, értelmezésük, elemzésük, ikonográfiai és történelmi hátterük ismertetése.....	11-16
A Passió-ciklus története, megalkotásának körülményei, általános jellemzői	16

A Passió- ciklust alkotó képek, értelmezésük, elemzésük, ikonográfiai és történelmi háttérük ismertetése	16-21
A Szent Erzsébet- ciklus története, megalkotásának körülményei, általános jellemzői	21-22
A képciklust körülvevő faragások és díszítőmotívumok leírása, elemzése	22-23
A Szent Erzsébet- ciklust alkotó képek, értelmezésük, elemzésük, ikonográfiai és történelmi háttérük ismertetése.....	23-27
Konklúzió	27